

ГОРАН ВАСИН

СВЕТОЗАР МИЛЕТИЋ – СРПСКА ИДЕЈА И ВЕЛИКЕ СИЛЕ¹

Прошло је две деценије мог истраживања историје Срба у Хабзбуршкој монархији са циљем писања биографије и животописа Светозара Милетића. Од првог научног сусрета са Светозаром Милетићем, током постдипломских студија, читања његових списа, материјали су скупљани, пут истраживања и размишљања увек је водио поново назад ка Милетићу, који је посебно био тема и приликом писања докторске дисертације, али у највећој мери део који се односи на Црквено-народне саборе. Тај део његове биографије смо унапредили, да бисмо се фокусирали на Милетићеву визију политике у Хабзбуршкој монархији и према Источном питању, коју је осмишљавао и водио преко две деценије. Милетићева политика посматрана у контексту Хабзбуршке монархије, са унеколико другачијим истраживачким приступом, идејама, дали су подстрек за размишљање и за други део истраживања на самој књизи.

Неколико генерација историчара у самом Новом Саду имало је потребу да се бави животописом Светозара Милетића. Васа Стајић, Никола Петровић и Дејан Микавица представници су историјских школа које су са размаком од неколико деценија писале о Милетићу, давале интерпретације и другачија тумачења његовог великог политичког деловања. Сваки на свој начин, поменути аутори су се бавили проблемима Милетићевог живота – Стајић и Петровић на себи својствен идеолошки начин, стављајући Милетића у контекст дешавања у Краљевини СХС или комунистичкој Југославији, док је биографија из пера историчара Дејана Микавице и по стилу и по начину размишљања надмашила претходнике

¹ Детаљније: Горан Васин, *Светозар Милетић – његова идеја и идеје*, Православна реч – Матица српска, Нови Сад 2025.

на завидан начин, што не умањује значај Стајићевог и Петровићевог писања. Публикована грађа коју је управо приредио Никола Петровић чини његово дело и потпуним и незаобилазним, баш као и Милетићеви списи које су публиковали Чедомир Попов и Дејан Микавица. Мање запажена дела, Триве Милитара и Душка М. Ковачевића, такође имају значајних података о политици и животу Светозара Милетића.

Суштински, Светозар Милетић је незаобилазна тема свих историчара који желе да се научно озбиљније баве историјом Срба у Монархији, али и читавог низа процеса историје Срба у периоду од скоро три деценије, те је стога заправо задатак писања књиге о Милетићу потреба да се изнова пише о Српској Војводини, Карловачкој митрополији, Источном питању, кнежевинама Србији и Црној Гори, Србима у Босни и Херцеговини, великим силама и њиховом утицају на српско питање.

Динамика Милетићевог живота, његовог политичког стваралаштва, политичке мисли, идеја, изгледа као деценијска упорна и доследна борба за унапређење српског питања, истинска жеља да се реализам политичких прилика код Срба трајно промени у складу са његовим либералним начелима. Свака генерација историчара желела је себи подобног Милетића, овековеченог Мештровићевим спомеником из 1939. године. Као да је свака генерација, кроз свој дух промена, решавања изнова националног питања, желела да поново представи Милетића у духу свог времена, сопствених потреба, идеја и политичких идеологија. Очито је Светозар Милетић за сваку генерацију био посебан, са ширином идеја, упорним говорима, и чињеницом да је три деценије опстајао на врло тешким правилима политике Хабзбуршке монархије, Источног питања, српских раскола, личних покушаја да допринесе решавању српског питања. Извори недвосмислено сведоче о овим чињеницама, јер и политички пријатељи и непријатељи, сви су на свој начин били концентрисани око Милетића. Дубок траг који је оставио у Новом Саду, међу Србима који су живели на територији коју је он дефинисао као Српска Војводина, остао је видљив и трајан.

Светозар Милетић је у политици провео активно нешто преко три деценије. Политичке генерације су се смењивале, опстајале, Светозар Милетић је трајао и служио примером, као вододелница српских елита, што се показало као тешко бреме за њега самог и генерације његових сабораца и наследника – милетићеваца. Милетићеви врсници били су кнез Михаило, књаз Данило, Ђорђе Стратимировић, док је и сам памтио митрополите Стефана Стратимировића, Стефана Станковића, а активно је већ стварао у време патријарха Јосифа Рајачића. Саборац и политички истомишљеник

Светозара Милетића Михаило Полит Десанчић био је 7 година млађи од њега, прота Ђорђе Бранковић 4 године, док је Миша Димитријевић био млађи 15 година, а Јаша Томић пуних 30 година. Примера ради, књаз Никола био је 14 година млађи од Милетића, а кнез Милан 28 година. Илија Гарашанин је био старији пуних 14 година (1812), а Јован Ристић млађи седам година (1833). Показало се да у политици овакве релације генерација нису безазлен и наиван проблем, баш напротив. Креирање српских политичких олигархија с обе стране Дунава и Саве показало је да су генерацијске разлике биле врло битна основа за завере, преврате, неразумевања, дијаметрално супротне погледе на свет, анахронизме, врло често и мржњу политички завађених елита.

У време док се Милетић истицао на српској политичкој сцени одиграла се Светоандрејска скупштина 1858, убиство књаз Данила 1860, убиство кнеза Михаила 1868, Тополска буна 1877, Илкина завера 1882, у самој Монархији покушај Либењијевог атентата, убиство царевог брата Максимилијана у Мексику 1867, али и убиство руског цара Александра 1881. године. Догађаји из Револуције 1848–1849. посебна су прича. Промене Устава у Монархији 1860–1861, 1867, 1868–1873, а у Кнежевини Србији Закони у време кнеза Михаила и Духовски устав 1869. Црна Гора је ратовала са Турском 1862, а обе српске државе са Турском 1876–1878, такође устанак у Херцеговини 1875–1878, 1882, пре тога у Кривошијама 1869–1870. Није било генерације српских политичара у овом периоду која се није суочила са неком од буна, завера, ратова, устанака, што је давало посебан тон и политици и економији и друштвеном животу. Срби су пролазили тежак и компликован пут решавања Источног питања, али и решавања свог положаја у Хабзбуршкој монархији. Милетић је био укључен у оба процеса.

Његов политички пут можемо посматрати у више фаза, не само пре и после *Туцинганској чланка* 1860, већ и његових настојања 1861–1865. да се избори за водеће место на српској политичкој сцени/арени, у галерији искуснијих политичара и стваралаца попут Јакова Игњатовића, Јована Суботића или Ђорђа Стратимировића. Његов политички сукоб са Стратимировићем 1865–1866. био је пресудан за Милетићево уздизање на ранг водеће личности српске политике у Монархији. Показало се да и новосадска калдрма, како су је често звали, није била благонаклона према бившем војду Стратимировићу, ни бившем великом перу Игњатовићу, као што ће и сам Милетић имати тешке моменте са потказивањима, претњама, притисцима, два пута смењен са места градоначелника (1861, 1868), касније два пута осуђен 1870–1871, 1876–1879, као херој дочекан од новосадске српске елите, која је градила свој нови поли-

тички систем на Милетићевом наслеђу, али без Милетићевог идеала и идеализма, снаге и прагматизма.

На Хрватском сабору Светозар Милетић је наступао реалистично и прагматично, али и принципијелно. Будући да је добро схватао политику Владе у Пешти, посебно пре самог Дуализма, било му је јасно да се само у пуној сарадњи Троједне и Српске Војводине може наћи решење нарастајућој политичкој снази мађарске националне државе и све јачим притисцима у погледу развојачења Војне границе. Српску Војводину никада није препоставио интересима Троједне, а Ревизију Нагодбе 1873. доживљавао је као изневерени договор – идеал за ситан интерес. Његово искуство из тог времена директно га је усмерило идеји самосталног окупљања Срба у своју странку с идејом одбране само српског интереса. Није се устручавао да јавно каже и да јавно то напише, сматрајући да је сарадња Срба и Хрвата на корист обе стране са пуним признањем и потпуном политичком равноправношћу, што ће унеколико бити и каснији покушаји Хрватско-српске коалиције 1905–1906, у којој ће се појавити актери српских и хрватских елита, помогнути Владом у Београду и у значајној мери антимађарски расположени. На сличан начин ће се и на Угарском сабору, где је био жесток, јавни борац за равноправност народности 1865–1868, и касније све до хапшења 1876, с идејом сталне слоге и политичког договора Срба, Румуна и Словака, оформити идеја која ће кулминирати Конгресом народности у Будимпешти 1895. и организованијим отпором мађаризацији која је давала све мање резултата без обзира на све агресивније законе.

Босна и Херцеговина и Источно питање, који су у Милетићевој делатности заузимали посебно место, такође су значајно утицали на (не)решавање српског питања унеколико и до данашњих дана. Милетићеве тезе и идеје да ће аустроугарска окупација Босне и Херцеговине бити судбоносно катастрофална по Србе у Монархији, Црну Гору, Србију, Србе у Босни и Херцеговини, да ће бити стављена омча око врата Србима, у већој или мањој мери показало се у низу историјских догађаја 1908, 1914, 1941, 1991, са последицама које су остале нерешиве и често непремостиве, са дубоким уплитањем и одређивањем правила великих сила. Он је добро предвидео да Срби неће имати решење за овакво стање и да ће трајно бити спутани по свим питањима развоја друштва, економије, спољне политике, културе. Из тог разлога *Засијава* и Милетић стално форсирају тезу о националној катастрофи, коју ће касније усвојити српска историографија, али која је требало да надахне омладину у Монархији на окупљање, на отпор окупацији, што се на неки начин прелило у редове омладине која је остала

упамћена као Млада Босна, из које је провејавао некадашњи дух Уједињене омладине српске, са наглашеном нотом отпора окупацији. Милетићево инсистирање на што већем укључивању Србије у решавање питања Босне и Херцеговине у суштини је било условљено реалном проценом снаге Аустроугарске, коју је јако добро познавао – школовао се у центру Монархије Бечу, живео и политички говорио у Пешти и Загребу, дубоко свестан епилога која следи, и исто тако свестан да Србија и Црна Гора нису спремне за рат; често се долазило у пат-позицију која је условљавала нападе на политику Кнежевине Србије, неповерење, страхове и предострожност.

Милетићева подршка Црној Гори и књазу Николи често је била у центру пажње пречанске јавности, али, како је и сам тврдио, никада науштрб народа у Србији и Србије. Често је покушавао да уздизањем књаза Николе у ствари покрене кнеза Милана на акцију, нове идеје, другачији приступ политици, што је објективно било тешко због надзора и Монархије и Русије. Његове критике политике у Кнежевини биле су често жестоке, али, како је и сам тврдио, са жељама да Србија, коју је толико уздизао, ценио, буде спремна да заузме улогу Српског Пијемонта, сређивањем Устава, закона, слободe штампе, говора, окупљања, ширином политике коју води, што је такође и остварено после 1903. Погледи на спољну и унутрашњу политику нису били исти када се гледа из Београда и Монархије, тако да су размимоилажења била присутна, али никада са прекидањем суштинске и дубинске повезаности која је трајала кроз 18. век, 1804–1815, 1848–1849, о чему је такође доста писао.

О Русији, Аустроугарској, Словенима давао је оштре закључке, такође се није устручавао да критикује, упозоравајући Русију да ће пре или касније доћи у сукоб са Монархијом, да ће постојати опасност да изгуби Малорусију ако се буде огрешила о Словене, посебно о Пољаке, и да ће такве кризе суштински довести до великог сукоба, који ће посебно бити погубан по Угарску. Русију није идеализовао, али је изражавао искрену жељу за променом унутрашњег система у Русији, за добробит и Руса и свих Словена, јер је предвиђао могућност Револуције.

Све ове поруке и текстови које је писао током дуге политичке каријере, стални наступи, политички бескомпромисни ставови, доследни, били су озбиљно бремене за Милетића и посебно касније милетићевце. Показало се да је после његовог повлачења услед болести и последица затвора, у објективно говорећи режираном процесу, постепено долазило до умора од политике СНСС и либерала. Порука коју је послала Влада, политичким сламањем Милетића, била је врло озбиљна посебно у ери доминације режима Куена

Хедерварија у Троједној краљевини или Калајевог режима у Босни и Херцеговини. Темелј и зграда Милетићеве заоставштине чекали су другачије време, односе великих сила, неку другачију политичку ерту, коју је толико јасно предвидео у својим текстовима. Мештровићев споменик у Новом Саду и данас је сведок политике и идеја Милетића, једног од ретких коме се новосадска калдрма одужила, па на свој начин и поклонила.

После смрти Светозара Милетића 4. фебруара 1901, један од његових сабораца и политичких истомишљеника, Михаило Полит Десанчић, написао је некролог у коме је дао своје виђење Милетићеве политике и Срба у Монархији у целости. Полит наглашава да се Милетић жртвовао, да је током свог живота знао одушевити читаве нараштаје, али да је у његовом животу било сувише трагичности, увек је био изложен сумњичењу за велеиздајство, а поново цитира Деака – „Ватрен Србин, али добар Патриота”. Полит тврди да је Милетић волео Угарску као своју домовину, и да никада није хтео да је отцепи, али да је исто тако волео и своју прекосавску браћу. Наглашава да је током свог бављења политиком заговарао сарадњу са мађарским елитама и да је са Деаком успевао да се договара да се у управи користи српски језик. Подсећао је на ширину Милетићеве мисли и на идеје о сарадњи Срба, Словака и Румуна, подсећајући да се Срби у Угарској налазе у врло потиштеном стању. Сматрао је да Милетић никада није очајавао, да је највеће поверење имао у омладину и да је то једини пут којим се мора ићи, очекујући од ње да очува српску традицију, Милетићеву политику, која мора остати у будућим нараштајима. Ако има признања које српски народ Милетићу дугује, то признање не може бити састављено од лепших речи него када у спомен Милетићу рекне: „Он је свој род љубио!”

Важна поука Милетићеве политике свакако је била и његова ширина, образовање које је стекао, неуморан деценијски рад, потреба да оствари и политички утицај и писани траг у својим надалеко познатим текстовима и уводницима *Засијаве*, који су били читани с обе стране Дунава и Саве, или, како се тада говорило, на свим местима где живе Срби. Ови текстови дају податке, али и више од тога, између редова сведоче о човеку озбиљног политичког инстинкта, даровитог, спремног да види срж проблема, његове последице, визију другачије и по српско питање боље политике. Процеси које је уочавао и на које је упозоравао остају као поуке, идеје, које у својој суштини не застаревају, јер процеси из 19. века постају све актуелнији и све доминантнији у животу друштва 21. века.

(Беседа изговорена на Свечаној седници Матице српске, 24. фебруара 2026. године)